

Змішана мотивація англійської теріологічної номенклатури

Роботу виконано на кафедрі теорії та практики перекладу ЧНУ ім. Б. Хмельницького

У статті висвітлено особливості змішаного типу мотивації англійських номенклатурних найменувань ссавців. Виокремлено пропозиційно-модусний і пропозиційно-асоціативний різновиди змішаної мотивації теріологічних номів.

Ключові слова: номенклатурні найменування ссавців, змішана мотивація, пропозиція, модус, метафора.

Рыбалка Н. С. Смешанная мотивация английской териологической номенклатуры. В статье раскрываются особенности смешанного типа мотивации английских номенклатурных наименований млекопитающих. Выделяются пропозиционно-модусная и пропозиционно-ассоциативная разновидности этого типа мотивации на основании статуса мотиваторов, интегрированных в ономазиологическую структуру.

Ключевые слова: номенклатурные наименования млекопитающих, смешанная мотивация, пропозиция, модус, метафора.

Rybalka N. S. Mixed-type Motivation in English Nomenclatorial (Common) Names of Mammals. The article focuses on cognitive-onomasiological analysis of the mixed type of motivation applied to English nomenclatorial (common) names of mammals. The author distinguishes between propositional-axiological and propositional-associative subtypes based on the status of the motivators involved.

Key words: nomenclatorial (common) names of mammals, mixed type of motivation, proposition, modus, metaphor.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність нашого дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на зв'язок системно-функціональної природи лексем із мисленневими структурами й операціями, а також потребою з'ясувати когнітивне підґрунтя механізму творення різних найменувань у мові. Зокрема, когнітивно-ономазіологічний аналіз термінологічних найменувань, що формують багаторівневі системи та відтворюють відповідні фрагменти наукового світогляду, дає змогу простежити особливості категоризації та концептуалізації сфери, що обслуговується певною мовою для спеціальних потреб.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Метою когнітивно-ономазіологічного аналізу є дослідження механізму мотивації як наскрізної у процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене. Зазначену методику дослідження запропонували О. О. Селіванова у монографії «Когнитивная ономазиология» [5] та представники її наукової школи на різноплановому номінативному матеріалі. Залежно від статусу мотиватора в структурі знань про позначене О. О. Селіванова диференціює пропозиційно-диктумний, асоціативно-метафоричний, модусний та змішаний типи мотивації.

Мета нашої статті – охарактеризувати змішану мотивацію англійських номенклатурних найменувань ссавців (далі – ННС), або теріонімів. Цей тип мотивації встановлюється щодо найменувань складеного номінативного статусу і характеризується селекцією мотиваторів із різних фрагментів структури знань про позначене. Одну з ономазіологічних ознак у складі ННС цього мотиваційного типу номінатори обирають із диктуму пропозиції, що відображає отриману у процесі пізнавальної діяльності номінаторів порівняно істинну інформацію про ссавців; а другу ономазіологічну ознаку – з модусу чи асоціативно-термінальної частини ментально-психонетичного комплексу (моделі структури знань про позначене, що ґрунтується на розгляді свідомості як холістичного й синергетичного психофункціонального континууму взаємодії п'яти пізнавальних функцій з колективним позасвідомим [6, 383]). Зважаючи на статус таких мотиваторів, ми виокремили два різновиди змішаної мотивації англійських номенклатурних найменувань ссавців: пропозиційно-модусний і пропозиційно-асоціативний.

Пропозиційно-модусна мотивація. Цей різновид змішаної мотивації характеризується поєднанням в ономасіологічній структурі англійських ННС пропозиційного та модусного компонентів. Модусний компонент актуалізує оцінку позначеного в мотиваційній базі номенів, що «ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з оперттям на стереотипи, культурну символіку та архетипи колективного позасвідомого» [6, 484]. О. О. Селіванова вважає, що модусний (оцінно-емотивний) компонент не міститься у складі пропозиції, а має наскрізний характер, оскільки корелює як із пропозиційною складовою частиною ментально-психонетичного комплексу (далі – МПК), так і з його термінальною частиною [5, 169–172]. У результаті кореляції модусного компонента з мисленнєвою сферою МПК формується раціональна оцінка, а зв'язок модусу з психічними функціями відчуттів та почуттів є підставою для виокремлення сенсорного типу оцінності. У класифікації оцінних значень, яку розробила Н. Д. Арутюнова [1], раціональна оцінка охоплює утилітарний, нормативний і телеологічний різновиди, пов'язані з практичною діяльністю людини, її практичними інтересами та повсякденним досвідом. Сенсорна оцінка є найбільш індивідуалізованим видом, оскільки спирається на процеси, що забезпечують найтісніший пізнавальний контакт людини з об'єктивним світом і слугують підґрунтям для подальшої мисленнєвої обробки й мовного позначення [1, 76]. Сенсорна оцінка, яку визначила Н. Д. Арутюнова, подібна до емоційної оцінки у термінах інших концепцій оцінки, у яких раціональний та емоційний механізми оцінювання, з одного боку, протиставлено, оскільки «емоційне й раціональне в оцінці зумовлене двома аспектами ставлення суб'єкта до об'єкта, перший – його почуття, другий – думка» [3, 42], а тому зрозумілою є різниця між судженням щодо цінності й емоційною реакцією на об'єкт; з іншого боку, обидва типи оцінки інтегровані між собою через те, що «оцінка мовби “всотує” у себе відповідну емоцію, а параметри оцінки й емоції збігаються: “приємне” – “добре”, “неприємне” – “погано”» [4, 45]. М. М. Болдирев вважає оцінку злиттям інформації про світ та інформації про ставлення номінатора до нього [2, 117]. Оцінка ссавців науковцями здебільшого спирається на наївне світобачення і ґрунтується передусім на сприйнятті тварини як дружньої чи ворожої (небезпечної) або за естетичним параметром: «прекрасний – потворний».

Домінантою в пропозиційно-модусній мотивації англійських ННС є використання естетичної оцінки зовнішності тварини. При цьому позначення модусу здебільшого метафоричне, оскільки він запозичений із концептуальної сфери якостей людини й перенесений на тварину. Так, в ономасіологічній структурі назви *charming thickset rat* ядерний компонент представлений гіперонімічною сполукою *thicket rat*, а залежний компонент *charming* (*charming* – «delightful; pleasant; attractive» (Collins Dictionary)) ґрунтується на позитивній сублімованій естетичній оцінці, сформованій унаслідок зорового враження від зовнішнього вигляду тварини. У назві *pretty-faced wallaby* гіперонім поєднується з аксіологічно забарвленим компонентом *pretty* (*pretty* – «pleasing or appealing in a delicate or graceful way» (Collins Dictionary)), який у складі композитного залежного компонента корелює з метафоричним партонімом *face*, також запозиченим зі сфери людини.

Із цієї ж концептосфери до номенклатури ссавців для вираження позитивної оцінки ссавців номінатори залучають і позначення монархічних осіб. Наприклад, у ННС *king fox* («The coat is soft and luxurious, usually being rusty brown, with grey undercoat and streaked in black guard hairs, while the belly and throat are a light creamy white») метафоричний мотиватор *king* репрезентує позитивну утилітарну оцінку тварини за її надзвичайно цінним м'яким і розкішним хутром тварини. Натомість у назві *sea king* («This species is the largest of five species of seals belonging to the family *Otariidae* (eared seals)») метафорично мотивований ядерний компонент *king* виражає позитивну психологічну оцінку цього ссавця як найбільшого, найвеличнішого представника роду, залежний атрибутивний компонент *sea* є локативом на позначення середовища існування ссавця. На винятковість як психологічну оцінку тварини вказує і залучений із позначень коронованих осіб метафоричний знак *royal* у складі англійського ННС *royal antelope* – ця тварина є майже найменшою з копитних, а на території поширення відома як «король зайців», до яких названа тварина дуже подібна зовні та за поведінкою – «Because of its size and habits, it is known locally as the 'King of the Hares', and it is apparently from this kingly appellation that the common name 'royal antelope' was derived».

Назви осіб використовують для творення змішано мотивованих англійських номенів ссавців і для вираження негативної психологічної оцінки, що ґрунтується на почуттях страху, жаху, який ви-

кликають позначувані тварини в інших істот, як-от: *killer whale* («In Western cultures, it has had a reputation for being a fearsome predator») – атрибутивний оцінний компонент мотивований метафоричним знаком на позначення особи, а ядерний компонент мотивований гіперонімом на позначення родини, до якої належить зазначений зоологічний вид.

Для вираження негативної аксіологічності в номенклатурі ссавців використовуються також образи ірреального світу з релігійної концептосфери, що в прямому значенні є назвами злих духів. Наприклад, мотивація найменування *Tasmanian devil* («They have a range of sound, from barks to snorts to growling to screaming. This screaming and their fierce looks gave birth to their “devil” name») ґрунтується на негативній естетичній оцінці зовнішності та негативній сенсорній оцінці вокалізації тварини в зіставленні з оцінкою диявола у свідомості носіїв англійської мови як такого, що викликає страх. У ННС *Australian echidna* пропозиційний локативний мотиватор регіону поширення тварини комбінується з метафоричним мотиватором, запозиченим із концептосфери ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА для вираження негативної естетичної оцінки позначеної тварини.

Щоб передати негативну оцінку, зумовлену стереотипним сприйняттям кажанів як неприємних для людини істот, у деяких назвах цих тварин використано знаки концептосфери військових артефактів як ознак спрямованої проти людини ворожості. Наприклад, назва *greater spear-nosed bat* («It has a well developed nose leaf, widely separate ears, and short tail, and males have a well developed throat sac») відображає уподібнення випуклого елемента на мордочці тварини до піднятого списа. У ННС *sheath-tailed bat* («The name ‘sheath-tailed’ refers to a membrane that extends between the hind legs and can be placed over the tail») зафіксовано подібність частини тіла кажана до піхви.

Поєднання оцінного компонента з пропозиційною частиною у змішано мотивованих англійських номенклатурних найменуваннях ссавців не має усталених закономірностей, оскільки модусний компонент може бути зосереджений як у залежному складнику ННС-сполуки у вигляді прикметника, так і в ядерному компоненті у вигляді іменника.

Пропозиційно-асоціативна мотивація. Цей різновид змішаної мотивації англійських номенклатурних найменувань ссавців характеризується обранням однієї ономасіологічної ознаки з диктуму пропозиції, а другої – з асоціативно-термінальної частини МПК. Оскільки в ономасіологічній структурі таких назв часто поєднуються синтаксично несумісні складники (один із них використано у прямому значенні, а інший – у метафоричному), спосіб поєднання ономасіологічних ознак у мотиваційній базі змішано мотивованих ННС цього типу не однорідний.

Залежно від статусу пропозиційного мотиватора і його місця в ОС, серед найменувань пропозиційно-асоціативного різновиду змішаної мотивації виокремлюємо дві загальні групи. **Першу** з них складають англійські ННС, в ономасіологічних структурах яких ядерний компонент представлений гіперонімом пропозиційного типу, а залежні компоненти корелюють із терміналами асоціативної частини МПК і мають здебільшого гештальтну природу уподібнення. У назвах цього типу залежні компоненти можуть бути виражені різними за номінативною природою метафоричними знаками, перенесеними до номенклатури ссавців з інших предметних сфер. Так, репрезентовані простими іменниками залежні компоненти номенів ссавців бувають мотивовані знаками концептосфери ІНША ТВАРИНА (наприклад, номен *rabbit bandicoot* – «...is distinctive for its long ears, long nose, and a bicolored tail, which is black on the proximal half and white on the terminal half»), концептосфери АРТЕФАКТ (*javelin bat* – «Nasal leaf like a spear-head, small at the bottom and top, and swelled out in the middle...») та концептосфери ЛЮДИНА (*harlequin bat* – «Unmistakable: orange-brown dorsal pelage has white, meandering streak. White spots elsewhere, e.g. head, shoulders. ventral surface frosty white. Face pink»). Атрибутивний складник таких змішано мотивованих сполук на позначення ссавців може також бути виражений іменником-комполитом. Наприклад, залежний компонент номена *butterfly bat* мотивований метафоричним знаком на позначення комахи на підставі візуальної подібності візерунка на крилах цього кажана до візерунка на крилах метелика («This may be derived from the dark reticulated pattern on the wings, which has led to their also being called leaf-winged bats»). Мотивація залежного компонента змішано мотивованого ННС *snowshoe hare* ґрунтується на дифузній інтеграції з концептосферою АРТЕФАКТ, оскільки хвіст позначеної тварини залишає на снігу слід, подібний до сліду лиж («It has the name “snowshoe” because of the large size of its hind feet and the marks its tail leaves»).

Серед змішано мотивованих ННС-сполук, ядерний компонент яких виражений іменником-гіперонімом, окремою групою виносимо номени, у яких залежні ад'єктивні компоненти представлені композитними прикметниками на кшталт бахуврихи і поєднують в собі пропозиційний мотиватор рівня партитивів із метафоричним мотиватором. Метафоричний компонент таких назв пов'язаний з особливостями зорового сприйняття частини тіла позначуваного ссавця і обирається з таких донорських зон:

– ІНША ТВАРИНА. Мотивація найменувань *mouse-tailed bat* («...a small family of insectivorous chiropterans found ... characterized by long, wirelike tails and rudimentary nose leaves») та *greater rat-tailed bat* («...distinguished by slightly upturned snout and long slender tail, though this feature is almost impossible to see in flight») пояснюється подібністю довгого тонкого хвоста, наявного у зазначених ссавців, до мишачого або щурячого відповідно.

– АРТЕФАКТ. Назва *nail-tailed wallaby* («They are distinguished by a horny spur at the end of their tail, and are now generally very rare») мотивована наявністю на кінчику хвоста тварини грубого відростка, подібного за формою до цвяха.

– НАТУРФАКТ. Змішана мотивація назви *melon-headed whale* зумовлена поєднанням у її залежному компоненті пропозиційного партоніма на позначення частини тіла тварини та метафоричного знака на позначення плоду через подібність голови іменованого ссавця до дині за формою («Its head shaped like a rounded cone giving the animal its common name»). До цієї ж групи змішано мотивованих ННС належить також низка сполук, у яких залежний компонент, представлений композитним прикметником на кшталт бахуврихи, поєднує в собі пропозиційний мотиватор рівня якості з метафоричним мотиватором на позначення частини тіла тварини, транспонований із таких предметних сфер:

– ЛЮДИНА. Метафоричні знаки для творення змішано мотивованих англійських ННС обираються з цієї донорської зони на підставі функціональної подібності та відповідного розміщення на тілі тварини й людини. Наприклад, *yellow-handed titi* («Yellow-handed titis have reddish brown to black fur covering most of their bodies, white marks on their faces, black legs, feet, and forearms, buff-colored hands, and brown to black non-prehensile tails»). Пропозиційний мотиватор рівня якості в ННС цього типу може мати статус еквоніма, наприклад, у назві *red-handed tamarin* («The body is also black, except for the hands and feet, which are orange-red or yellow») – передні кінцівки примата бувають не лише руді або червоні, а також і жовті.

– АРТЕФАКТ. Метафоричні мотиватори обираються з цієї донорської зони на підставі відповідності локалізації елемента забарвлення тварини деякому елементу в одязі людини. Наприклад, мотивація назви *black-capped capuchin* ґрунтується на наявності темної шерсті на голові цього примата, подібно до капюшона чи кепки на голові людини («There is a patch of coarse black fur on the crown of the head, sometimes referred to as a cap»).

Другу групу ННС пропозиційно-асоціативного різновиду змішаної мотивації складають двокомпонентні сполуки з ядерним компонентом метафоричного типу і залежним пропозиційним складником.

До цієї групи належать позначення ссавців, сформовані на базі поєднання пропозиційного мотиватора-партоніма з метафоричним мотиватором. Так, у ННС *marsupial mouse* та *marsupial cat* пропозиційно мотивований атрибутивний компонент представлений еквонімічним партонімом на позначення специфічної частини тіла, наявної у самок цих тварин (*marsupium* – «an external pouch in most female marsupials within which the newly born offspring are suckled and complete their development» (Collins Dictionary), а метафорично мотивований компонент спирається на візуальну схожість цих сумчастих тварин з представниками інших зоологічних категорій.

У межах цієї групи переважають номени, мотиваційна база яких формується на ґрунті конекцій пропозиційного мотиватора-локатива з метафоричним мотиватором переважно гештальтного різновиду. Для низки таких змішано мотивованих номенів метафоричні знаки постачає концептосфера ІНША ТВАРИНА. Залежний складник ОС слугує для того, щоб відрізнити ссавця від тварини, позначення якої використані для творення відповідного ННС. Наприклад, *sea lion* (представник родини вухатих тюленів підряду собакоподібних) – *lion* (ссавець родини котових підряду кішкоподібних); *tree shrew* (представник ряду тупаєподібних) – *shrew* (ссавець родини землерийкових ряду комахоїдних); *Tasmanian tiger* (нині вимерлий ссавець родини тилацинових інфракласу Сумчасті) – *tiger* (представник родини котових ряду хижі).

Найменування, мотиваційна база яких містить локативні мотиватори пропозиційного типу в комбінації з асоціативно-метафоричними мотиваторами, можна розділити на три загальні класи. До першого належать назви, мотивовані локативами, що вказують на географічний регіон поширення ссавця: наприклад, у номені *Tasmanian tiger* локатив репрезентує один із таких регіонів, тому має статус еквоніма («...ranged throughout Tasmania, mainland Australia and Papua New Guinea»), а метафоричний знак *tiger* мотивований візуальною подібністю елементів забарвлення тварини до смугастого покриву тигра. Аналогічний мотиваційний механізм застосований і для синонімічної назви цієї тварини *Tasmanian wolf*, щоправда, метафорично мотивований компонент назви базується на загальній візуальній подібності цього представника інфракласу сумчастих до хижих ссавців родини собачих – вовків. У найменуванні *West Indies shrew* локатив має статус холоніма, оскільки територія поширення тварини обмежується лише кількома островами архіпелагу *West Indies* – «...endemic to Cuba, Hispaniola (Dominican Republic and Haiti), Puerto Rico, the United States Virgin Islands, and the Cayman Islands». Метафорично мотивований знак *shrew* зумовлений інтеграцією сценаріїв поведінки названої тварини і прототипного представника родини землерийок (мідицевих).

Для другого класу цієї групи характерне значення пропозиційно мотивованого локатива як позначення ареалу існування тварини. Наприклад, у найменуванні *sea lion* використання метафоричного мотиватора ґрунтується як на деякій візуальній подібності цих морських тварин до левів («They are called sea lions because they resemble the terrestrial lion of Africa and Asia»), так і на інтеграції поведінкових сценаріїв цих тварин («...tend to be highly social, forming large herds during the breeding season. Within these herds, individual males maintain harems»). У змішано мотивованому найменуванні *prairie dog* («Inhabits flat prairies and valleys between mountains at altitudes of 1600 to 2200 meters») локатив поєднується з асоціативно мотивованим ядерним компонентом, що вказує на подібність цього гризуна до собаки на базі аналогізації слухових гештальтів («Named for their dog-like yip, prairie dogs are in fact rather large, stout, ground-dwelling squirrels»).

Третій клас характеризується значенням мотиватора локатива як безпосереднього середовища перебування ссавця. Так, у найменуванні *tree shrew* локатив із таким значенням поєднано з метафоричним знаком, транспонованим зі сфери тварин родини мідицевих ряду комахоїдних на основі деякої зовнішньої схожості з іменованим ссавцем.

Висновки й перспективи подальших досліджень. У корпусі англійських номенклатурних найменувань ссавців пропозиційно-асоціативний різновид змішаної мотивації більш продуктивний, порівняно з пропозиційно модусним різновидом. Це пов'язано з тим, що оцінка ссавців здебільшого спирається на наївне світобачення, проте процесам номінації зоологічних видів притаманне домінування наукового світобачення.

Дослідження змішаного типу мотивації англійських номенклатурних найменувань ссавців має значні перспективи стосовно розширення об'єкта дослідження до рівня номенклатури тваринного світу в цілому, а також щодо зіставлення різномовних національних номенклатур та їхнього порівняння з народними чи діалектними назвами тварин. Результати роботи можуть також бути спроектовані на вивчення організації наукового дискурсу зоологів.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
4. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : [б. и.], 1986. – 248 с.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / О. О. Селиванова. – Киев : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Дозвілля-К, 2010. – 844 с.

Статтю подано до редколегії
16.03.2012 р.